

તમે કોઈ સમારંભમાં ગયા હો, જૂના-નવા મિત્રોને મળતા હો (હવે તો હરણફાળે દોડતા સમયમાં એ જ તો છે મિલનસ્થાનો !) ત્યાં તમારા મોં સામે માઈક ધરી કોઈ ઉત્સાહી પત્રકાર કે યુવા લેખક અચાનક પૂછવા લાગે છે, તમારો ઈમેઈલ આઈડી શું છે ? તમે કમ્પ્યુટર પર લખો છો ? નહીં ? કેમ ? બહુ ઈઝી છે મેમ. હવે તો બધાં જ...

જાણું છું. એ સહેલું છે અને સગવડદાયક પણ. માઉસના એક ક્લિકથી તરત જ લખાણ, એ જ ક્ષણે દુનિયાના કોઈ પણ ખૂણામાં જાદુઈ શેતરંજી પર ઊડીને પહોંચી જાય. કુરિયર, ટપાલ કશી ઝંઝટ નહીં.

વાત તો ખરી છે.

થોડું પાછું પગે ઇતિહાસની કેડીએ જઈએ ! મનુષ્યે કરેલી અગણિત શોધોમાંથી ઉત્તમોત્તમ શોધો કઈ જેના વડે મનુષ્યના જીવનમાં અને સમાજમાં જબરી કાન્તિ આવી હોય ? જવાબમાં કેટકેટલી શોધોની લાંબી યાદી થઈ શકે ! માણસે અગ્નિ પ્રગટાવ્યો, ઓજારો શોધ્યાં, ગુફામાંથી નીકળીને ખેતી કરવા લાગ્યો. ચક્રની શોધ, અનેકાનેક યંત્રોની શોધ... કેટકેટલી શોધ જેનાથી મનુષ્યના જીવનમાં, સમાજમાં આમૂલ પરિવર્તન આણ્યું. જીવન ખૂબ જ સગવડભર્યું આસાયેશવાળું બન્યું. વાહનવ્યવહારનાં અનેક સાધનો થતાં માણસ આખી દુનિયા ખૂંદી વળ્યો, અને અવકાશી ગ્રહોની પણ સફર ખેડવા લાગ્યો.

આ બધી શોધોએ દુનિયાનાં રૂપરંગ બદલી નાંખ્યાં અને માણસને ઢગલાબંધ ભૌતિક સુખો આપ્યાં.

પણ મુદ્રણયંત્રની શોધથી પુસ્તકનું પ્રાગટ્ય થયું, ઈશ્વરના અવતારની લગોલગ આ ઘટનાએ મનુષ્યની આંતરિક કાયાપલટ કરી, એની ચેતનાની વાટ સંકોરી અને એનું ભીતર ઝળહળી ઊઠ્યું.

એ પૂર્વે લખાણ નહોતું એમ થોડું હતું ! હસ્તપ્રતોના અમૂલ્ય ભંડારો છે. પણ તેમાં લખાયેલો શબ્દ એમાં જ કેદ. વિશાળ વાચકવર્ગ સુધી શી રીતે પહોંચે ? પણ પુસ્તક સુલભ બનતાં તેની અસંખ્ય પ્રતોનું પ્રકાશન થઈ શક્યું, વારંવાર થઈ શક્યું. એટલું શક્તિશાળી અને સમર્થ કે જ્યાં સૂરજ ન પહોંચી શકે ત્યાં કવિનો શબ્દ હવાની લહેર બની બધે જ ફરી વળે. એને વળી બંધિયાર વાડાઓ શા કે સાત સમંદર શા ! કોઈ સીમામાં કેદ નથી થઈ શકતું.

મનુષ્યના વિકાસની કેટકેટલી દિશાઓનાં દ્વાર ખોલી નાંખ્યાં ! જ્ઞાનવિજ્ઞાનની શાખાપ્રશાખાઓનાં વટવૃક્ષોએ હરિયાળી કાન્તિ કરી. દેશપરદેશની પ્રખ્યાત મોંઘીદાટ

યુનિવર્સિટીઓમાં જ્ઞાનની અનેક શાખાઓમાં અગણિત વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ પામ્યા અને ગરીબની ઝૂંપડીમાં શ્રમજીવી માબાપનાં સંતાન જ્ઞાનસને અજવાળે, ફાટીતૂટી ચોપડીથી પણ ભણી શક્યા. પરીક્ષાના સમયમાં આજે પણ મુંબઈ જેવા ગીચ શહેરમાં રસ્તાના દીવાને અજવાળે વાંચતા જોઈ છું, અનેક ભાષાઓ બોલતો આપણો દેશ. સૌ પોતપોતાની ભાષામાં લખતા, વાંચતા, શિક્ષણ પામતા થયા.

પુસ્તક ચિનગારી છે, આગ પણ લગાડી શકે, દીવોય પેટાવી શકે. બાળેય ખરું ને અજવાસ પણ પાથરે. ચર્ચની અભાધિત અને અમર્યાદિત સત્તાની સામે પડકાર કરનાર તોપગોળા નહોતા, પુસ્તક હતું, પુસ્તકપ્રકાશન-પ્રવૃત્તિ ૧૬મી સદીમાં નવજાગૃતિ અને ધર્મસુધારણાનો જાણે ઈશ્વરી પયગામ લઈને આવી હતી. ધર્મગુરુઓએ લોકોનાં અજ્ઞાન અને અંધશ્રદ્ધાનો લાભ ઉઠાવી, પોતાની મૂઠીમાં કેદ કર્યો હતો. જ્ઞાનના સૂર્યોદયે માણસના મનમાં અજવાસ ફેલાવ્યો.

રૂડા પ્રતાપ મુદ્રિત ગ્રંથોના.

પછી આવ્યું કમ્પ્યુટર.

વીસમી સદીની સૌથી મોટી ઉપલબ્ધિ છે દૃશ્યશ્રાવ્ય માધ્યમો. પ્રકાશનપ્રવૃત્તિ એકદમ હાઈટેક થઈ ગઈ. કમ્પ્યુટરમાં અનેક સૉફ્ટવેર પ્રોગ્રામો શોધાયા અને સમગ્ર વિશ્વને ઇન્ટરનેટથી જોડી દીધું. ઉમાશંકરે વિશ્વમાનવીની વાત ભાવનાત્મક સ્તરે કરી હતી. દુનિયા માટે ગ્લોબલ વિલેજ શબ્દ વપરાવા લાગ્યો અને ઘરે બેસી નાના પડદા પર દુનિયાને છેડે બીજા માનવી સાથે ચેટિંગ કરતો, કેમેરા થકી જોઈ શકતો માણસ એ અર્થમાં, ફિઝિકલી તો વિશ્વમાનવી બની ગયો.

એટલે શું પુસ્તકની જાહોજલાલી ખત્મ થઈ ગઈ ! સુવર્ણયુગ આથમી ગયો ! છાપવાની કડાકૂટ, મશીનો, ગોડાઉન, વેચાણવ્યવસ્થા, બુકશોપ બધું ખર્ચાળ છે, ઝંઝટવાળું છે. નજીવા ખરચે ઇન્ટરનેટ પર મૂકી દો, ઘણાં પુસ્તકો મૂકી દો ને વાચકો વાંચી લેશે. આખરે આ બધી શોધો થાય છે શા માટે ? વધુ સગવડો માટે, સમય બચાવવા, પૈસા બચાવવા.

આપણે તો વાત માંડી હતી કે હું કમ્પ્યુટર પર કેમ નથી લખતો – એ રીતે ન લખતા બીજા સાહિત્યકારો પણ શું કામ નથી લખતા ?

પણ પુસ્તક એટલે પુસ્તક એટલે પુસ્તક.

કમ્પ્યુટર ખિસ્સામાં લઈને કોણ ફરવાનું ? એને જરૂર નથી વીજળીની, મોંઘું કમ્પ્યુટર અને ઇન્ટરનેટ કનેક્શનની આવશ્યકતા નથી. પુસ્તકો ભરેલાં કબાટ એ કેવું રોમહર્ષક દૃશ્ય છે ! હું હળવેથી પુસ્તક હાથમાં લઉં છું, કોઈ પણ જગ્યાએ બેસીને વાંચી શકું છું, પાનાં ઉથલાવું છું. બહુ ગમ્યું તો મિત્રને ભેટ આપું છું.

સુનિતા વિલિયમ્સ હમણાં અવકાશયાત્રાએ છે. સ્પેસ સેન્ટરમાં છ મહિના રહેવાનાં છે. એમની સાથે ગીતા લઈ ગયાં છે.

ઇજિપ્તના પાટનગર કેરોના ભરચક્ક લતાની વચ્ચે છે વિશ્વપ્રસિદ્ધ ઇજિપ્શિયન મ્યુઝિયમ. મારો ગાઇડ મામુદ ખીચ્યોખીચ્ય ભરેલા ખંડોમાંથી એક શો કેસ પાસે લઈ ગયો. એમાં એક જ લાકડામાંથી કોતરેલી જીવંત મનુષ્યાકૃતિ છે, ત્રાંબાનાં પોપચાં, પારદર્શક શ્વેત ક્વાર્ટ્ઝમાં, કીકીમાં કાળો રંગ ભરી આંખો એવી સુંદર બનાવી છે, સાવ સાચુકલી લાગે. ૧૯૬૦માં ખોદકામ કરતાં આ આકૃતિ મળી આવી. મામુદ કહે, મેંમ, તમે લેખિકા છો, સ્ટેચ્યૂને ધ્યાનથી જુઓ, હી ઇઝ અ સ્વીટેડ સ્કાઇબ. પલાંઠી વાળી ગૌરવશાળી મુદ્રામાં લેખક બેઠો છે, ગોઠણ પર કાગળ, હાથમાં કલમ.

હું પ્રતિક્ષા કરું છું અધીરતાથી, જાણે હમણાં એ પહેલો અક્ષર પાડશે અને ચમત્કાર સર્જશે.

રોજ સવારે લખવા બેસું છું, શ્વેત કોરા કાગળના ફરફરાટથી સુખદ રોમાંચ અનુભવું છું, એ કોરા કાગળ પર શાહીથી અક્ષરો ઊપસતા જાય છે અને હું રોજેરોજ ચમત્કાર સર્જતો જોઉં છું. કાગળનો સ્પર્શ આજે ચાલીસ વર્ષ પછી પણ પ્રિયતમના સ્પર્શ જેવો રોમહર્ષક લાગે છે.

કમ્પ્યૂટરના અનેક ઉપયોગ છે એ અનિવાર્ય છે. માન્યું, પણ રોજેરોજ ચમત્કાર સર્જતા ! અવર્ણનીય સુખ આપતા કાગળ પરના લેખનના બદલામાં હું કશું ન માગું.